

ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ

Πόσον τῆς παιδείας ἐφρόντιζον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πολλαχόθεν μανθάνομεν· ὅτι δὲ πρῶτον πάντων τῶν ἀνθρωπίνων τὴν τῶν νέων παιδευσιν ἔταττον καὶ ἄλλοθεν διδασκόμεθα καὶ παρ' Ἀντιφῶντος τοῦ σοφιστοῦ εἰπόντος : «*Πρῶτον, οἶμαι, τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐστὶ παιδευσις· διὰ γὰρ τις πράγματος κἂν ὁτιοῦν τὴν ἀρχὴν ὁρθῶς ποιήσεται, εἰκὸς καὶ τὴν τελευτὴν ὁρθῶς γίγνεσθαι· καὶ γὰρ τῇ γῇ οἶον ἂν τις τὸ σπέρμα ἐναρόσῃ, τοιαῦτα καὶ τὰ ἔκφορα δεῖ προσδοκᾶν, καὶ ἐν νέῳ σώματι διὰ τις τὴν παιδευσιν γενναίαν ἐναρόσῃ, ζῇ τοῦτο καὶ θάλλει διὰ παντὸς τοῦ βίου, καὶ αὐτὸ οὔτε ὄμβρος οὔτε ἀνομβρία ἀφαιρεῖται*»¹. Πόσης δὲ ἀξίας ἔκρινον αὐτήν, ὅτε δαυιλῇ τῆς παιδείας τὰ ἀγαθὰ ἐφαίνοντο ἐν Ἀθήναις καὶ πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος συνέρρεον εἰς αὐτὰς οἱ παιδείας διψῶντες νέοι πιστεύοντες, ὅτι ἐν αὐταῖς θὰ εὕρωσι τοὺς ἀρίστους τῶν διδασκάλων, καὶ εὐκολος ἦτο ἢ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων περὶ αὐτῆς κρίσις, μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ θεοῦ διδασκάλου, εἰπόντος : «*τὴν παιδεῖαν τοῖς ἀνθρώποις δεύτερον ἥλιον εἶναι*».

Οἱ ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ διακριθέντες ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀσφαλῶς εἶχον ἀναγάγει εἰς περιωπὴν καὶ τὴν Παιδαγωγικὴν· εἰ δὲ καὶ μὴ ἐσώθη εἰδικὸν περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν ἀρχαίων ἔργον, ὅμως πάντες οἱ τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας κλάδοι παρέχουσιν ἡμῖν ἄφθονον ὕλικόν, ἐξ οὗ εὐχερῶς σήμερον δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς παιδείας καὶ περὶ τῆς τότε παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Ἡ παιδαγωγικὴ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων δι' ἴδιον ἐρευνητικοῦ κλάδου αὐτῆς, τῆς ἱστορικῆς παιδαγωγικῆς, ἐπιδιδώκει ἵνα ἐκ τῆς συλλογῆς καὶ ἐρμηνείας τῶν σφζομένων ἐκ τῆς ἀρχαίου-τητος εἰδήσεων, διακριβώσῃ, καθ' ὅσον εἶναι δυνατόν, τίνας ιδέας ἐξήνεγκον οἱ ἀρχαῖοι περὶ ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας καὶ ποία ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ ἐκείνων εἰς τὴν πρόοδον τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης². Ἐν τῇ ἐρευνῇ ὅμως

1. Ἀντιφῶντος σοφ. Ἀποσπ. 20.

2. Πρβ. καὶ Ἐξ α ρ χ ο π ο ὕ λ ο υ Ν., Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν, ἐν Ἀθήναις 1934³, σ. 14.

ταύτη συνήθως καὶ κυρίως λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν τὰ ἔργα τῶν μεγάλων φιλοσόφων, ἔστιν ὅτε τῶν μεγάλων τραγικῶν καὶ τῶν ιστορικῶν, μάλιστα δὲ τοῦ Ξενοφῶντος¹, καὶ ἐνίων ἐκ τῶν μεταγενεστέρων, ἐν οἷς καὶ τοῦ Πλουτάρχου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐκπρεπεστάτων τούτων ἀνδρῶν καὶ πλείστοι ἄλλοι, ὧν τῶν ἔργων ἀποσπάσματα μόνον ἐσώθησαν μέχρι ἡμῶν, παρέχουσι πολυτίμους πολλάκις περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν ἀρχαίων εἰδήσεις. Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων μανθάνομεν, ὅτι καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχον ἤδη ἐξενεχθῆ ἰδέαι τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς ἐπιτεύγματα θεωρούμεναι. Οὕτω τὴν ἰδέαν τῆς συγχρόνου παιδαγωγικῆς, ὅτι ἡ ἀξία τῆς διδασκαλίας δὲν ἔγκειται ἐν τῷ πλήθει τῶν παρεχομένων γνώσεων, ὑπεδήλωσαν παλαιότατα ἄλλοι τε πολλοὶ² καὶ ὁ Πυθαγόρας, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁποῦ «ἀπαιδευσία πάντων τῶν παθῶν μήτηρ» τὸ δὲ πεπαιδεῦσθαι οὐκ ἐν πολυμαθείας λόγων ἀναλήψει, ἐν ἀπαλλάξει δὲ τῶν φύσει παθῶν θεωρεῖται³. Ἀλλὰ καὶ ὁ Δημόκριτος ταῦτα διδάσκει, ὅταν ἀρνούμενος τὴν γνώμην, ὅτι τοῖς νέοις διὰ τὸ ἄπειρον τῆς ἡλικίας καὶ τὸ ἐκ τούτου μικρὸν τῶν γνώσεων συνυπάρχει ἡ ἀσυνεσία, ἐνῶ τοῖς γέροισι διὰ τὴν ἐκ τοῦ μακροῦ βίου πείραν καὶ τὸ ἐκ ταύτης πλῆθος τῶν γνώσεων συνυπάρχει ἡ σύνεσις καὶ δεχόμενος ὅτι ἡ φρόνησις κτᾶται διὰ δεξιᾶς φύσεως καὶ τῆς προσηκούσης διδασκαλίας (τροφῆς) λέγει: «ἔστι κὼν νέων ξύνεσις καὶ γερόντων ἀξυνεσία» χρόνος γὰρ οὐ διδάσκει φρονεῖν, ἀλλ' ὠραίη τροφή καὶ φύσις⁴.

Ἰδιαιτέρας ἀξιοῦται προσοχῆς ἐν τῇ παιδαγωγικῇ τὸ εὐπλαστον τῆς ψυχῆς τοῦ παιδὸς καὶ πιστεύεται, ὅτι ἀκριβῶς διὰ τοῦτο δύναται νὰ ἀσκηθῇ ἐπίδρασις ἐπ' αὐτὴν ὑπὸ τε τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν ἄλλων ἐπιδρώντων παραγόντων εὐχερέστερον ἢ ἐπὶ τὴν ψυχὴν τοῦ προκεχωρημένου τὴν ἡλικίαν. Ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὁ Διογένης ἔλεγε «τὴν τῶν παίδων ἀγωγὴν εἰκέναι τοῖς τῶν κεραμέων πλάσμασιν» ὥς γὰρ ἐκείνοι ἀπαλὸν μὲν τὸν πηλὸν ὄντα ὅπως θέλουσι σχηματίζουσι καὶ ρυθμίζουσι, ὀπηθέντα δ' οὐκέτι δύναται πλάσσειν, οὕτω καὶ τοὺς ἐν νεότητι μὴ διὰ πόρων παιδαγωγηθέντας, τελείους γενομένους ἀμεταπλάστους γίγνεσθαι⁵.

Ὅτι δὲ σαφὴ περὶ τῆς σημασίας τῆς παιδείας διὰ τὴν πολιτείαν ἀντίληψιν εἶχον καὶ ἐκ τῶν εἰδικῶν ἐν ταῖς μεγάλας νομοθεσίαις τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Σόλωνος μέτρων ὑπὲρ αὐτῆς φαίνεται καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων εἰδήσεων πιστοῦται· ἀλλὰ καὶ εἰ μὴ διελάμβανον περὶ αὐτῆς οἱ νόμοι, ὅμως οἱ γονεῖς ἐνόμιζον ὑποχρέωσιν νὰ ἐπιμεληθῶσι τῆς τῶν τέκνων αὐτῶν ἀγω-

1. Περβ. καὶ Ἐξαρχοπούλου Ν.

2. Ἰδὲ καὶ Ἐξαρχοπούλου Ν., Γενικὴ Διδακτικὴ, τ. Α', σ. 131.

3. Στοβ. Ἀνθολ. Δ', 202. 96.

4. Δημοκρίτου Ἡθ. Ἀποσπ. 139.

5. Στοβ. Ἀνθολ. Δ', 200, 87.

γῆς καὶ διὰ τὸ τῆς πολιτείας καὶ τὸ τῶν τέκνων ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον· διότι ὀρθῶς καὶ καλῶς παιδευόμενοι, ἀπέβαινον οἱ νέοι ἱκανοὶ καὶ τὰς πρὸς ἑαυτοὺς καὶ τὰς πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὰς πρὸς τοὺς γονεῖς ὑποχρεώσεις νὰ ἐκπληρώσωσιν. Ὅτι δὲ τῆς ἑλλιποῦς τῶν τέκνων μορφώσεως ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ πλημμελής τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἐκτέλεσις, καὶ ὅτι διὰ ταύτην εὐθύνας ὑπέιχον οἱ γονεῖς δῆλον γίνεται ἐκ τῆς παρ' Αἰλιανῷ μαρτυρίας, καθ' ἣν «*Σωκράτης ὁ γενναῖος ἡτιᾶτο τῶν πατέρων ἐκείνους, ὅσοι μὴ παιδεύσαντες αὐτῶν τοὺς υἱεῖς, εἴτα ἀπορούμενοι ἦγον ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τοὺς νεανίσκους καὶ ἔκρινον αὐτοὺς ἀχαριστίας, ὅτι οὐ τρέφονται ὑπ' αὐτῶν· εἶπε γὰρ ἀδύνατον ἀξιοῦν τοὺς πατέρας, μὴ γὰρ οἷους τε εἶναι τοὺς μὴ μαθόντας τὰ δίκαια ποιεῖν αὐτά*»¹.

Μεγάλῃς, ὥς γνωστόν, προσοχῇς ἀξιοῦται ἐν τῇ συγχρόνῳ παιδαγωγικῇ τὸ ζήτημα τῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ χρήσεως παραδειγμάτων. Τὸ παραδειγμα θεωρεῖται ἐν τῶν σημαντικωτέρων, μεγίστης δὲ ἰσχύος μέσων ἀγωγῆς². Δὲν φαίνεται ὅμως ἡ ἱστορικὴ παιδαγωγικὴ ἔχουσα ὑπ' ὅψει εἰδικὴν περὶ τῆς χρήσεως παραδειγμάτων (*ἀποδείξεων* = ἀποδ. ἐκ παραδειγμάτων) διδασκαλίαν τοῦ Μουσωνίου³. Διδάσκει λοιπὸν ὁ Μουσώνιος ὅτι ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ παρέχῃ εἰς τοὺς μαθητὰς πλῆθος παραδειγμάτων «*πρὸς κατάληψιν ὧν μανθάνουσιν*», ἀλλὰ κυρίως παραδείγματα κατάλληλα καὶ σαφεῖ «*ἀπ. ἀνυσίμων καὶ ἐναργεῖς*». Πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς γνώμης αὐτοῦ παραβάλλει τὸν διδάσκαλον πρὸς τὸν θεραπεύοντα ἱατρὸν καὶ ἀποφαίνεται, ὅτι δὲν εἶναι ἑπαινετὸς ὁ ἱατρός, ὁ προσφέρων εἰς τοὺς ἀσθενεῖς πολλὰ φάρμακα, ἀλλ' ὁ δι' ὀλίγων φαρμάκων ἀξιόλογον ὠφέλειαν παρέχων εἰς αὐτούς. Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν εἶναι φιλόσοφος «*ὁ διὰ πολλῶν ἀποδείξεων διδάσκων τοὺς ἀκούοντας, ἀλλ' ὁ δι' ὀλίγων ἐπάγων αὐτοὺς ἐφ' ὃ μέντοι βούλεται*». Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀκούων, ὁ διδασκόμενος δὲν πρέπει νὰ ζητῇ πλῆθος παραδειγμάτων πρὸς κατάληψιν τῶν διδασκομένων· διότι «*ὅστις πανταχοῦ δεῖται ἀποδείξεως καὶ ὅπου σαφεῖ τὰ πράγματά ἐστιν, ἢ διὰ πολλῶν ἀποδεικνύεσθαι βούλεται αὐτῷ τὰ δι' ὀλίγων δυνάμενα, παντάπασιν ἄτοπος καὶ*

1. Αἰλιαν. Ἀποσπ. 4.

2. Ἴδε καὶ Ἐξ α ρ χ ο π ο ὕ λ ο υ Ν., Γενικὴ Διδακτικὴ, τ. Α', σ. 59.

3. Ὁ Μουσώνιος (Musonius Rufus) ὑπῆρξε Ρωμαῖος στοικὸς φιλόσοφος, ἀλλὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τρόφιμος. Ἐξῆσε τὸν Α' αἰ. μ.Χ. καὶ ἐγένετο εἰς τῶν κυριωτέρων εἰσηγητῶν τῆς διδασκαλίας τῶν Στωικῶν εἰς τὴν Ρώμην. Τῷ 66 μ.Χ. ἐξωρίσθη εἰς Γύαρον, ἐξηκολούθησε δὲ καὶ ἐκεῖ τὴν διδασκαλίαν. Ἀναφέρονται ἔργα αὐτοῦ α) «*λόγοι φιλοσοφίας ἐχόμενοι*» καὶ β) «*Ἀπομνημονεύματα*». Τὰ σωθέντα ἀποσπάσματα αὐτῶν ἐξεδόθησαν τῷ 1905 ὑπὸ τοῦ Hense. Ἰκανὰ τούτων ἐσώθησαν ἐν τῷ Ἀνθολογίῳ τοῦ Στοβαίου, ἐν οἷς καὶ τὰ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν παιδείαν: α) «*ὅτι οὐ δεῖ πολλὰς ἀποδείξεις πρὸς ἐν πρᾶγμα χρῆσασθαι*», β) «*εἰ παραπλησίως παιδεύον τὰς θυγατέρας τοῖς υἱοῖς*» καὶ γ) «*ὅτι καὶ γυναιξὶ φιλοσοφεῖν*».

δυσμαθής ἐστιν». Παραδειγμάτων ἀνάγκη παρίσταται, ὅπου παρέχονται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ πράγματα ἢ ἀσαφῆ ἢ ἀδηλά· διὰ τοῦτο οἱ θεοὶ δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τούτων «ὅτι μήτε ἀσαφὲς μήτε ἀδηλόν ἐστιν αὐτοῖς μηδέν, τοὺς δὲ ἀνθρώπους ἀνάγκη τὰ μὴ φανερὰ μὴδ' αὐτόθεν γνῶριμα διὰ τῶν φανερῶν καὶ προδῆλων ζητεῖν ἀνευρίσκειν». Ἀφοῦ δὲ ἐπάγεται παραδείγματά τινα ἀποδείξεων ἐκ παραδειγμάτων, διδάσκει ἐν συνεχείᾳ, ὅτι ἡ χρῆσις τῶν παραδειγμάτων ἐξήρηται καὶ ἐκ τῆς ὀξυνοίας, καὶ ἐκ τῶν ὅρων τοῦ βίου καὶ ἐκ τοῦ ἥθους καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν διδασκομένων : «τοιούτου δ' ὄντος τοῦ γένους τοῦ τῆς ἀποδείξεως, ἐπειδὴ τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν ὀξύτεροι, οἱ δ' ἀμβλύτεροί εἰσι, καὶ οἱ μὲν ἐν ἔθεσι κρείττους, οἱ δὲ ἐν χείροσι τεθραμμένοι, οἱ μὲν ἥθους ἢ φύσεως ὄντες χειρόνων πλειόνων δέοιεν' ἂν ἀποδείξεων καὶ πραγματείας μείζονος... ὅσοι δὲ τῶν νέων εὐφρύνεστοι καὶ ἀγωγῆς μετεσχηκότες κρείττονος, οὗτοι ὁρῶν τε καὶ θάπτον καὶ δι' ὀλίγων ἀποδείξεων συναινοῖεν ἂν τοῖς λεγομένοις ὁρθῶς καὶ ἀκολουθοῖεν»¹. Καταλήγει δ' ὁ Μουσώνιος διδάσκων, ὅτι ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ διμιλῇ περὶ ἐκάστου θέματος ἀρμοδίως, νὰ προσπαθῇ νὰ ἀπτηται τῆς σκέψεως τοῦ μαθητοῦ, νὰ χρησιμοποίῃ λόγους πειστικούς καὶ δυσκόλως ἀνατρεπομένους καὶ κυρίως νὰ διδάσκη τὰ χρησιμώτατα καὶ ἅμα νὰ πράττῃ ἔργα σύμφωνα πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦ· ὁ δὲ μαθητὴς δὲν πρέπει νὰ ζητῇ πολλὰ παραδείγματα, ἀλλὰ κυρίως σαφῆ, καὶ νὰ ἐντείνῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὰ διδασκόμενα, προσέχων νὰ μὴ παρσυρθῇ καὶ ἀποδεχθῇ τι ψευδές : «φημί δεῖν τὸν διδάσκαλον τοῦ φιλοσοφεῖν μὴ λόγων πλῆθος μὴδ' ἀποδείξεων ζητεῖν διεξιέναι πρὸς τοὺς μανθάνοντας, ἀλλὰ καιρίως περὶ ἐκάστου λέγειν καὶ καθικνεῖσθαι τῆς διανοίας τοῦ ἀκούοντος... καὶ παρέχειν ἑαυτὸν περὶ τῶν χρησιμωτάτων λέγοντα καὶ ὁμολογούμενα οἷς λέγει πράττοντα... τὸν δὲ μαθητὴν ἐντετάσθαι πρὸς τὰ λεγόμενα καὶ σκοπεῖν μὲν ὅπως μὴ λάθῃ ψεῦδός τι παραδεξάμενος, τῶν δ' ἀληθῶν μὴ ζητεῖν πολλὰς ἀποδείξεις ἀκούων ἀλλ' ἐναργεῖς...».

Ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ καταδικάζει τὸν παλαιότερον τρόπον διδασκαλίας, καθ' ὃν ὁ μαθητὴς ὑπεβάλλετο εἰς αὐστηρὰν πειθαρχίαν περιορίζουσαν τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, θεωροῦσα ὅτι διὰ τῆς καλῶς, βεβαίως, νοουμένης ἐλευθερίας ἐν τῇ ὅλῃ σχολικῇ ἐνεργείᾳ καθίσταται εὐχερεστέρα καὶ ἀποβαίνει ἀσφαλεστέρα ἢ πρόσκτησις τῶν παρεχομένων γνώσεων². Ἀλλὰ τί διάφορον δηλοῖ τοῦ Δημοκρίτου ἡ ρῆσις, καθ' ἣν «κρέσσον ἐπ' ἀρετὴν φάνεται προτιροπῇ χρώμενος καὶ λόγον πειθοῖ ἥπερ νόμῳ καὶ ἀνάγκῃ.»³

1. Στοβ. Ἀνθολ. Δ', 217, 125.

2. Περβ. καὶ Ἑξαρχοπούλου Ν., Γενικὴ Διδακτικὴ, τόμ. Β', σ. 313 κ.ἐξ.

3. Δημοκρ. Ἡθ. Ἀποσπ. 135.

Ἐρευνᾷ ἡ σύγχρονος παιδαγωγικὴ τὴν σχέσιν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ¹. Καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐπιστεύετο ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ ὑπηρετεῖ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, οἶονεὶ βοηθοῦσα εἰς τὴν πρὸς αὐτὴν ἄνοδον διὰ τοῦ προπαρασκευαστικοῦ ἔργου τῆς ἐγκυκλίου παιδείας. Τοῦτο δηλοῦται ἐκ τῆς παρὰ Στοβαίῳ μαρτυρίας, καθ' ἣν «Κράντωρ ἔλεγε μήτε δύνασθαι τινα τὰ μεγάλα πρὸ τῶν μικρῶν μνηθῆναι, μήτ' οὖν ἐπὶ φιλοσοφίαν ἔλθειν πρὶν ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις διαπονηθῆναι.» ². Τούτοις ὁμοῖα διδάσκει καὶ τὸ παρὰ τῷ αὐτῷ Στοβαίῳ περὶ Ἀρκεσίλαου λεγόμενον : «Ἀρκεσίλαος ὁρῶν τινα νεανίσκον φιλοσόφων λόγων κατακούοντα πρὶν παιδευθῆναι, οὐδὲ τοὺς τῆς Δήμητρος» ἔφη «καρποὺς καλλίστους καὶ τροφιμωτάτους ὄντας εὐθὺς ἐκ γενετῆς τοῖς παισὶν ἀρμόζειν, τὸ δὲ γάλα τῶν τιτθῶν» ³. Ἀλλὰ καὶ ρητὴν περὶ τῆς στενῆς σχέσεως φιλοσοφίας καὶ παιδαγωγικῆς ἔχομεν μαρτυρίαν τὴν τοῦ Μουσωνίου, ὅστις ἐξετάζων τὰ τῆς ἀγωγῆς ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐπιλέγει : «ἂν δέ τις ἐρωτᾷ με τίς ἐπιστήμη τῆς παιδείας ταύτης ἐπιστατεῖ, λέξω πρὸς αὐτόν, ὅτι φιλοσοφίας ἄνευ ὥσπερ ἀνὴρ οὐκ ἂν οὐδείς, οὕτως οὐδ' ἂν γυνὴ παιδευθείη ὁρθῶς» ⁴.

Πλείστον ἄξιαι εἶναι, ἀναμφιβόλως, αἱ περὶ παιδείας γνῶμαι τοῦ Θεοφράστου, ἐν αἷς καὶ τῆς παιδείας ὁ σκοπὸς τίθεται καὶ ἡ ὑποχρέωσις τῶν «ἐλευθέρως τρεφομένων καὶ χορηγίαν ἐχόντων ἱκανήν» πολιτῶν νὰ ἐκλέγῃσι τὸν ἄριστον βίον ὑποδεικνύεται καὶ τῆς συνηθείας ἡ δύναμις ἐξαίρεται καί, τέλος, τῆς ἐκ τῆς ὁρθῆς ὁδοῦ ἐκτροπῆς οἱ μέγιστοι κίνδυνοι ὑποδηλοῦνται. Ἡ παιδεία, διδάσκει ὁ Θεοφράστος, ἡμεροῖ τὰς ψυχὰς «ἀφαιροῦσα τὸ θηριῶδες καὶ ἄγνων» καὶ συμβάλλεται εἰς τὸ νὰ καταστῶσι τὰ ἦθη «κοινότερα καὶ ὑγρότερα». Εἶναι ἄτοπον δι' ἐλευθέρους ἀνθρώπους, ἐνῶ δύναται νὰ ἐκλέξῃσι τὸν ἄριστον βίον, νὰ κατολιγωρῶσι τούτου καὶ νὰ ἀφήνῃνται εἰς τὴν τύχην ἀκρίτως καὶ ἀβασανίστως· ἐάν τις ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ βίου ἐκτραπῇ τῆς ὁρθῆς ὁδοῦ, ὑπόκειται εἰς κινδύνους μεγάλους καὶ εἶναι δύσκολον, μᾶλλον δὲ σχεδὸν ἀδύνατον, νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν. Πόσας δὲν δύναται νὰ ἀρυσθῇ ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Θεοφράστου ὠφελείας ἡ νεώτερα παιδαγωγικὴ καὶ ἰδιαίτερος ἡ ἐποπτεύουσα τῆς παιδείας ἀρχὴ ἐπὶ πλείστον τῆς ἐκπαιδεύσεως θεμελιωδῶν ζητημάτων. Δὲν προσέχει, ἐπὶ παραδείγματος, ἡ ὁρθότερον δὲν ἠθέλησε νὰ προσέξῃ ἡ τῆς παιδείας ἡγεσία τὸ ὁλθῆριον σύστημα διδασκαλίας διπλῆς ἐν τῷ κατωτέρῳ σχολείῳ γραμματικῆς καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἀνυπολόγιστα κακά. Δὲν θέλει νὰ ἀντιληφθῇ εἰς πόσον δύσκολον

1. Περβ. καὶ Ἐξαρχοπούλου Ν., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν, ἐν Ἀθήναις 1934³, σ. 41 κ.εξ.

2. Στοβ. Ἀνθολ. Δ', 192, 27.

3. Στοβ. Ἀνθολ. Δ', 193, 28.

4. Στοβ. Ἀνθολ. Δ', 215, 6.

ἔργον καλεῖται ὁ μικρὸς μαθητὴς ὑποχρεούμενος μετὰ μακρὰν σχετικῶς διδασκαλίαν, δι' ἧς μάλιστα ἐγενήθησαν καὶ ἐνετυπώθησαν αὐτῷ αἱ πρῶται εἰκόνες, νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἄλλα διάφορα διδάγματα, δι' ὧν σύγχυσις μόνον δημιουργεῖται ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ, ἀγνοουμένης παντελῶς τῆς μεγάλης δυνάμεως τῆς συνηθείας. Πόσον δυσχερὲς εἶναι νὰ ὁμαλισθῶσι τὰ πράγματα χαρακτηριστικώτατα διδάσκει ὁ Θεόφραστος: «Καὶ μὴν καὶ πολλῶ γ' ἐπισφαλεστέρα ἢ ἐκτροπὴ τῷ μὴ τὴν ὁρθὴν βαδίζοντι· καὶ γὰρ αἱ βλάβαι μεγάλαι, καὶ ἡ ἀναστροφὴ χαλεπὴ, μᾶλλον δὲ σχεδὸν ἀδύνατος· οὔτε γὰρ ὁ χρόνος δίδωσιν ἐξουσίαν μεταθέσεως, οὔθ' ἡ φύσις δύναται μεταμανθάνειν τὸ βέλτιον, ὅταν ἐντραφῇ τοῖς χεῖροσιν, ἀλλὰ προαιρεῖται καὶ ἔτερά γε προκρίνει βελτίω, καταζῇ δ' ὅμως ἐν τοῖς εἰωθόσιν»¹.

Ὁ δὲ Ἰάμβλιχος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Σώπατρον τινα περὶ παίδων ἀγωγῆς, παρέχει ἡμῖν διάγραμμα τῆς πορείας τῆς ἀγωγῆς ἀπὸ τῶν πρῶτων αὐτῆς βημάτων μέχρι τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ τελικοῦ σκοποῦ. Διδάσκει, λοιπόν, ὁ Ἰάμβλιχος ὅτι ὅπως ἐν παντὶ ζῶφ καὶ φυτῷ, οὕτω καὶ ἐν τῷ παιδί ἡ πρώτη τῆς φύσεως πρόοδος ἄγει κατὰ τρόπον τεταγμένον πρὸς τὸ τέλειον, κατευθυνομένη δεόντως ὑπὸ τῆς ὁρθῆς παιδείας, ἣτις ἐμβάλλουσα ἥδη εἰς τὰς ἀπαλὰς τῶν παίδων ψυχὰς σπέρματα τῶν ἀρετῶν, ἐθίζει αὐτὰς πρὸς τὴν τῶν καλῶν ἐπιτήδευσιν. Χρησιμοποιεῖ δὲ ἡ ὁρθὴ παιδεία πρῶτον μὲν τὸ παράδειγμα τῶν γονέων καὶ τῶν διδασκάλων, εἶτα δὲ τὰ ἔθνη καὶ ἥθη. Ὑπάρχει δὴλα δὴ στάδιον τῆς ἀγωγῆς, καθ' ὃ οἱ διδασκόμενοι «μήπω δυνάμενοι λόγῳ λαμβάνειν» κατευθύνονται κυρίως διὰ τοῦ παραδείγματος: «πρῶτον μὲν οὖν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐν πατρὶ καὶ μητρὶ καὶ παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ προτείνει παράδειγμα τῶν καλῶν ἔργων, ἵνα οἱ θεώμενοι παῖδες αὐτὰ ζηλῶσι τὴν πρὸς αὐτὸν ἀφομοίωσιν· ἔπειτα τοῖς ἔθεσιν ἄγει καλῶς καὶ ἐμποιεῖ τὰ σπουδαῖα ἥθη, μήπω δυναμένων αὐτῷ λόγῳ λαμβάνειν, διὰ γε τῆς συνηθείας τῶν καλῶν τρέπουσα αὐτῶν τὰς ψυχὰς πρὸς τὸ βέλτιον». Τέλος, ἡ ὁρθὴ παιδεία «παρασκευάζει συμφωνίαν ἡδονῆς καὶ λύπης πρὸς τὰ καλὰ ἔργα», ὥστε οὐ μόνον νὰ διώκωσιν (οἱ παῖδες) καὶ πράττωσιν ταῦτα, ἀλλὰ καὶ νὰ αἰσθάνωνται εὐχαρίστησιν ἐπὶ τῇ ἐπιτελέσει αὐτῶν, καὶ ἀντιθέτως οὐ μόνον νὰ ἀποφεύγωσιν τὰ αἰσχροῦ τῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ νὰ δυσφορῶσιν ἐπὶ τούτοις. Ἐπιτυγχάνονται δ' οὕτως ἢ τε ἐπὶ τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνῃ καὶ ἢ ἐπὶ τοῖς καλοῖς φιλοτιμία, ἐπιτεύγματα ὄντα θεμέλια τοῦ ὁρθοῦ βίου, δι' ὧν οἱ παῖδες «ἀπάγονται μὲν πάντων τῶν αἰσchrῶν καὶ εὐλάβειάν τινα πρὸς αὐτὰ κτῶνται, ἐφίενται δὲ τῶν ἀγαθῶν καὶ πρὸς αὐτὰ σύντονον ὁρμὴν προσλαμβάνουσιν». Μετὰ δὲ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην ἡ ὁρθὴ παιδεία χρησιμοποιεῖ «προστάγματά τινα νομοθετηκὰ... οἷον τὸ δεῖ καὶ πότε οὐ δεῖ, καὶ

τὸ μέχρι πόσον, καὶ ποῖόν τι τὸ ἄριστόν ἐστι μέτρον, καὶ τίνα τὰ τοιαῦτα κ.λ.», ἐξετάζει δὲ περαιτέρω πότε εἶναι σύμφορον νὰ παραδίδωνται τὰ οἰκεία πρὸς ἑκάστην ἀρετὴν παραγγέλματα καὶ νουθετήματα «τὰ μὲν ἐν κοιναῖς γνώμαις, τὰ δ' ἐν ἔργων ἀσκήσει, τὰ δ' ἐν τῇ τῶν λόγων μελέτῃ, τὰ δ' ἐν ταῖς ὑποθήκαις περὶ τῶν πρακτικῶν ἢ μὴ πρακτικῶν, τὰ δ' ἐν ταῖς τῆς ζωῆς κατασκευαῖς». Ὅταν δὲ διὰ τῶν κατὰ τὰ πρῶτα στάδια ἐνδεικνυομένων μέσων θεωρηθῶσιν ἱκανῶς παρσκευασμένοι, τότε, λέγει ὁ Ἰάμβλιχος, «τοῖς λόγοις αὐτοὺς παιδευτέον ἀρχομένους ἀπὸ τῶν ἀπλουσιτέρων καὶ γνωριμωτέρων, ἔπειτα προϊόντας δσημέραι καὶ κατὰ βραχὺ πρὸς τοὺς τῆς αἰτίας ἀπολογισμούς». Κατὰ τὸ σημαντικώτατον τοῦτο στάδιον τῆς ἀγωγῆς, δι' εὐκρινείας ἐπιστημονικῆς καὶ τελείων σκέψεων θὰ γυμνασθῇ ὁ διδασκόμενος, ἵνα ἀχθῇ εἰς τὸ τέλος, τὸν ὕψιστον τῆς ἀγωγῆς σκοπὸν : «γεγυμνασμένων δὲ αὐτῶν ἱκανῶς ἐν τούτοις, ἐπὶ τῷ τέλει τῆς εἰς ἀρετὴν ἀγωγῆς οἱ ὄροι τῶν ἀρετῶν ἀφοριζέσθωσαν, καὶ τῆς αἰτίας ἡ ἀκροτάτη παραδιδόσθω θεωρία, τελειότης τε τῶν λογισμῶν καὶ ἀναμάρτητος καὶ ἀνέλεγκτος ἐπιστήμη, βεβαιότης ἐντιθέσθω τῆς γνώσεως ἀλήθεια· ἡ γὰρ εἰς τοῦτο ἀγωγή τῆς παιδείας τέλος ἔχει τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς τὸ κρᾶτιστον»¹.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ Γ. ΚΟΡΡΕΣ

1. Στοβ. Ἀνθολ. Δ', 210, 122.